

յառաջդիմութիւններ բրած է իւր հիմնարկուելն ի վեր եւ արդէն բաւական նշանաւոր գործեր արտադրած: Իւր փորձիկ սապարդին մէջ՝ հաւատարմի հայելի մէջ է առ հասարակ եւրոպական գրականութեան, վերջնայն առն յեղափոխութիւնը ու շրջաններն իրենց ազդեցութիւնն բրած ըլլալով առաջահայ գործիչներուն վրայ: Այս անսակեւորով քննութեան կ'առնուին Արովման, Սա. Նապարեան, Մ. Նալբանդեան, Սարառեան-Աղբղ, Ռ. Պառլանեան, Բաքի, Գ. Սեւգուկեանց, նորագոյններն՝ Շիրվանզադէ, Լէօ, Ա. Փափաշեան, Ա. Իսահակեան եւն: Պաշտեանցի մասին չըստեք քննադատութիւն մ'աչս չարքին մէջ: Քննութեան արդիւնքը միտքարարեալ է: Քննադատին յայնն է որ "հայ գրականութեան կազմի մէջ մանող բոլոր ինքնատիպ, երանգաւոր, զուտ անգլան ասորիներ եւ եւրոպական հոգիներ խառնուելով տեղեւի մի նոր, իւրակերպ գրականութիւն, որ իւր հնգիւնն ընդունակ լինի գտնել մի քիչ ազդելու եւրոպական գրականութիւններէ վերայ" եւն: Իւր առաջին փորձը, այն է հայ մատուցիչները առաջ հասարակութեան ծանօթացնելու ձեռնարկն՝ առիթ առած էր սա կարծիքին յայտնուելուն թէ "հայ իրենքը գուցէ առաջնորդ են":

Գ. Վանցեանի "Մեր ստիկանները եւ լեզուն" (էջ 391—97) փորձիկ գրութեմ մըն է, ինչպէս խորագրին մէջ ալ կ'ըսուի, "մի թուսնիկ ակնարկ", որ քննադատութեան կ'առնուի նոյն գրողներու օտն ու լեզուն, աւարտելով սա գործովսք թէ "Լեզուն այժմ այլեւս չի տրչնում": Լեզուն հիմա չկ'առն է, Այս խնդրին, որուն մասին ժաման եւ ասորիական առն անգամ գրուած է եւ կը գրուի, հառ միջամեղ մըր նպատակէն գուրս է:

Երբորդ (եւ վերջին) գրութեան է՝ ինչպէս ըսիք քաղաքական-անտեսարանական՝ Ռ. Խանապատեանի "Փորը Աստի եւ շինուելիք երկութիւնները" (էջ 398—419): Գլխաւոր քննած ինչորդն այն է թէ անտեսարան եւ առ հասարակ ինչ ազդեցութիւն պիտի բնեն օտար գրամագլխով շինուելիք երկութիւնները: Հուսանական է, կ'ըսէ, որ Փորը Աստի ալ պատահի այն՝ որ քիչ շատ տեմ տեղ կը տեսնենք իրեւ. առաջին հետեւութիւն երկութիւն ազդեց շինութեան, այսինքն՝ անտեսարանական քայքայում մ'առն մանր տեղական արուեստից եւ տեղական փորը նախապետական արտագրութեանց: Ժողովրդի ընդարձակ խաւեր պիտի տուեն իրենց ապրուստն, օտար ապրանքներ սողոյն երկիրը, որով կը մնայ կամ գաղթել կամ գործաւոր գառնալ մեծ գրամագլխական ձեռնարկութեան: Անառը մեծ է բայց ժողովրդեան մէջէն կ'ընէ նաեւ գարմանը՝ յարմարելով նոր պայմաններու, արդիւնաբերութեան նոր ճիւղեր ծագելով: հոգիս ձեռնարկութեանց յերեւան գալով, եւն եւն, — եթէ տեղական տարրը բանիմաց ըլլայ ինքնին գործելու եւ ոչ իրեն լոկ գործիչ օտարին՝ նոր պայմաններն անհրաժեշտ կ'ընեն նաեւ բոլորովին նոր կեանք մը, նոր գիրք մ'առ բողջ երկրին: Անտին քով կայ ըստ այսմ շատ

մեծ շահ ալ, այնու մանաւանդ որ յայս կողմըր Ասիոյ ժողովրդեան եւ յատկապէս Հայոց տեւիկ օգտուելու քան առժեյու: Մանաւանդ որ անտեսարանական քայքայումն արդէն այժմ սկսած է ու կողմ, առանց նաեւ երկութիւն ազդեց շինութեան: Լեւտեսութիւնն այն է՝ ըստ հեղինակին՝ թէ "հալաւաակ այլեւայլ վնասակար կողմերով" շատ բաղաւի է այն շինութեանց գլուխ ելլելը:

Այս է գեղեցիկ ժողովածոյիս պարունակութիւնն, որը հառ առաւագոյնքի ի մանաւոր մըր այն ընթերցողաց գաղափար մը առլու համար, որոնց գծաւարմանալին կրնան ըլլալ (եւ յաճախ են) մեր արեւելեան գրականութեան արդիւնները: Արեւմէ հրատարակութիւնն շեմապէս յանձնաւորել:

Հ. Յ. Յ.



Թ Ղ Ր Ա Վ Յ Ո Ւ Թ Ի Ն

ԳՐԱԴԱՆ ԲՂԱՎԱՅԻՆԻՆԵՐ

Ե.

Միրուն "Հանգէսին", "սիւնաններուն", գրական թղթակցութիւնն մըր նուիրելու շեր հրուերն սիրայօժար կ'ընդունին: Սկսիչը գրական յնթիւն մը, որ այսօր գրական է միանգամայն:

1. "Նորավէպին" անհամ խնդիրը նորագէտ չէ միայն, այլ նորագոյն գրական պատմութեան մէջ էլ կազմ արգէն, այլ պիտի անգրագաւնամ՝ Պողոյս յազուածագիրներէն մէկուն արձակած վճռին, զոր եւ հասնական պիտի չառնանք, այլ յիշուի: Յետք թէ ինչու: Անգաղաւթը ծանծաղամիտ երկտասնորդ մը թէ զգաստ ծեր — չեմ գիտեր — "նորավէպին" ծագման նկատմամբ խնդիր մը կ'առաջարկէ: այս գրական ամլութեան մէջ սիւնաններ պիտի մրտն, հարկ է դարման մը գտնել, եւ "նորավէպը, կը կատարէ այս պաշտօնը: Այս տեսական սող յազուած խնդիրը կ'ունենայ իւր գոյութեան իրաւունքը: Բայց երբ շատ մը՝ "ծնողական իրականց, յափշտակութիւններէն ետք, ապուած գրքի մը — քառագիծ մը մէջէն — ջնջ կը արուի, որ այս բանն է՝ "սիւնանական տպարանն" առած է իւր ծագումը, որով նոր գրողներու քթին պնդ մըն ալ կը արուի, իսկոյն հրապարակ կը նետուի՝ խնդրայոյզ պարմը եւ իրեն գրուած նամակ մը իր պապացոյց յառաջ կը բերէ հասուածիկ մը, որով աւելի վաղեման կ'ուզուի քուցնել այս բանին ծնունդը: Միւրեւ հառ "նորավէպին", շուրջը յարուցուած խնդրին մէջն ենք մնիք ալ Պր. Ենովք ալ: Բայց հառ կը

զարտուղիք, կը հեռանայ իրարմէ: Նոր լեզուի մը՝ նոր-նոր մէկ բառին առաջին անգամ գործածութիւնը միայն բառագիրք մը կրնայ պատշուջանել: Եթէ paradox (նորանշան բան) մը կ'երեսայ պայտարիքը, այն ստեն երբեք առաջնութեան պատիւն պիտի չտրուի եւ ոչ մէկուն: Ո՛վ գիտէ, վաղնուրի մը պիտի չեն լէ՛՛՛ եւ առանձնականի նամակ մը ցոյց պիտի չտայ, թէ արդէն 1800ի սկիզբներն այս նորակերտ բառն ելած էր մէկուն գրչէն... Միայն ոչ ոք չէր եւ ամենուն չէր ոչ եղած գրբերէ կը հանուի ապացոյց մը, Պ. Ենովք:

Բայց ի՛նչ անուամբ որակելու ենք այն ռիթմ եղբակցութիւնն, որ ռիթմի եւ գործածուած բառերուն համար Նոր լեզուի մը նորակերտ մէկ բառին հեռուոր աշխարհներու գրբէն թէ նամակին մէջ գործածուած ըլլալը չգիտցողը, «ցփ-խփ, քփ-քփ-գփ», ռիթմի եւ նման բառերու արժանի ըլլան առաջին անգամ Ենովքէն կ'իմանանք, այն Ենովքէն որ «լոյս, բառն այտուհետեւ» «լոյս, գրեւ կը սորվենք...» Ո՛վ է ըսեր թէ գրականութեան մէջ սանձարձակ ինքնահաւանքներ չեն գտնուիր... Ո՛վ է ըսեր, որ հայերէն երկու տող գրել կրցողներ, եւ ինք զինքնին տար համար ամենագէտ վճռատու կործողներ չկան...:

Արդի հայերէն լեզուին բառամթերքն ամբողջացած չէ, քանի որ կենդանի է գեւ լեզուն: Այս պահանջումը կարելի է ընել միայն եւ միայն հին լեզուներէն, որոնք գանձարանը ամբողջացած է եւ կարելի չէ ձեռնանդի ըլլալ՝ կարծեցեալ նորանոր բառերով զայն հարստացրել: —

2. Այս խորհրդածութիւնն կ'առաջնորդէ զիս Պր. Արեւիկն մէկ ակնարկութեան, որ իրաւամբ բողբեց «Արեւելիք» մէջ մեր հին հայերէն դասական լեզուին վրայ եղած յարձակման մ'առթիւ: Ոսկեգարեան հայերէնի նմանութիւնն կամ նմանութեան ճիշդ հաճեր են ոմանք... Ինչպէս թուեց անուանակոչել, եւ Պր. Արեւ կը խոստանայ օգտակար վիճարանութիւն մը բանալ այս առթիւ, զոր կ'ողջունենք եւ հարկ է որ խնդիրը հրահրի, քանի որ ըստ բառականի մեծ անարգանք է այն ապիկար բառը, որ անարգական ըլլալէ աւելի, դասական լեզուի մը նկարագրին անգիտութեան ամենամեծ ապացոյցն է: Կիկերոնեան լեզուն դասական կ'անուանուի՝ լատինագէտ բանասերներու կողմանէ, որոնք երբեք իրենց մտքն չեն անցնիր եւ՝ դասական կրթութիւնն առնողները չեն կրնար

անցնել, զճակիտս, կամ զՕգոստինոս եւ՛ զասական լատին մատենագիր Կոլեյո...: Բայց սխալ է հասկնալ: Հին գրաբար լեզուաւ կարելի է քիչ թէ շատ, յաղորդութեամբ գրել, բայց հին լեզուն գիտնալու յաւանութեան հետ՝ հարազատն ոչ հարազատէն զանազանեալ յատկութիւնն առ արարելու սուսմէ մըն է, որ... Ինչպէս թուեց քործածող պատուական գրչին ուսումնական ասպարէզին չի վերաբերի: Եթէ այս յարձակման մէջ arrière-pensée մը չկայ, պիտի համարձակիք ըսել, որ վերջինչեալ նորագիր բառը գործածողը իբրեւ ընտրութեան կանոն իւր ճաշակը կ'առաջարկէ միայն կամ որդիական հիասքանչ զմայլում, որ՝ ինչպէս յայտնի է, հարկ չէ որ ամենուն վրայ նոյն հարկեցուցիչ ազդեցութիւնն յառաջ բերէ եւ քիչ մը ինչպէս եւ քիչ մըն ալ այլատեսաց գրողի մը ճաշակն չի կրնար ստիպել ուրիշներն այլազան գաղափարներ չունենալու: Ուրախ ենք որ Պր. Արեւ յառաջամտոյց կ'ըլլայ՝ Սահակն ու Մետրոպոլ քան զՎառլ՝ Աշխարհ եւ՝ զորս ընդ նմա՝ նախահայր ցոյց տալու դասական հայերէն լեզուի եւ շատ հետաքրքրական կէտեր կը խոստանայ այս վիճարանութիւնն, որ բնութիւնն աւելի կրթիչ կրնայ ըլլալ՝ քան «նորակէպ»-ներու թարգմանութիւնները: Ուրեմն հանդիսատես պիտի ըլլանք: —

3. «Հինի ու նորի» այս խնդրին քով պիտի փութամ՝ «հին ու նոր» մը միանգամայն իմ կողմանէն առաջարկել: Ժամանակն է՝ «անդէս Ամսորեայ», «Մշակ», «Նոր-Պարս», «Բազմավէպ», «Հալք», եւ այլք՝ կարեւոր խնդիրներ յուզեցին արեւելեան եւ արեւմտեան լեզուներու միութեանն պատահաւ: «Հանդէս», «Եւրոպայ» այս անկարելիութիւնն մասնացոյց էր ըսած: Մենք աւելին պիտի ըսենք: Ի՛նչպէս կարելի է միութիւնն յուսալ երկու գրական լեզուներու մէջ, երբ ատագարածութեան ամենակարեւոր կէտին մէջ՝ նոյն իսկ միեւնոյն խմբին լեզուներուն մէջ ահագին այլազանութիւն կը նշմարենք: «Հանդէս Ամսորեայ» ու «Բազմավէպ» լեզու եւ «Բանասեր» հասարակութիւն կը մնան հին ատագարածութեան, բայց չեն գտներ հետեւողներ, այսպիսի բնական — բանական կէտի մը մէջ: Ի՛նչպէս կարելի է այս միութիւնը կը կրկնենք, երբ այսօր Պ. Պոլոյ լրագրիւններն միաբան չեն նոյն իսկ հասարակ ուղղաբարութեան մէջ: Խոստովանիք որ միայն «Բնականութիւն» է, որ այս մասին կը գէշ կ'անցնի իւր պաշտօնակիցները՝ իւր ուղիղ գործածութեամբ: «Մասին»

“Սուրհանդակ”, “Արեւելք”, առաջինն ամէն շաբաթ, իսկ վերջիններն ամէն օր ընթերցողին աչքին կը ներկայացընեն Բաղդի պէս սխալ ուղղագրութիւն մը: Անհնարին: Կէտեցեք երկու բառ իրարմէ զանազանել. Բաղդ ամենեւին առեւտրութիւն չունի Բաղդասել, Բաղդաստութիւն բառերու հետ. վերջին բառին Բաղդ-ը պարզ մասնիկ մըն է եւ ոչ ամբողջական բառ... Բայց միայն այս բառը չէ քոր գայթակղութեան եղողը: Չայնական նմանութիւնն չփոխութեան առիթ կու տայ՝ Դանլուէ եւ Դանլուէ բառերու մէջ ալ: Նոր ուղղագրութիւն մը կը տրուի Դանլուէ, Դանլու բառերու՝ Ըմփ գրելով զանոնք... Այս կարգէն է խորթ շուքու շուքու: Ընտել կը գործածուի միայն Դանլուէ բառին եւ անանցներու մէջ, իսկ շնէն անանցեալ բոլոր բառերն կը գրուին շուք: Ամէն օր անպակաս են այս լրագրաց մէջ՝ հիմնադրուի պէս Դանլուէ բառին: Չայնական նմանութիւնն կը կշի (ինչպէս եւ-բորգ չոր-բորգ են) ի հարկէ երկու “Է” քովէ քով կ’իյնան, բայց միայն այս զեպքին մէջ՝ դասականներն երկու Է կ’աւանան: Երբեք, Է-բորգ, Է-բորգ ճիշդապէս հրէշներ են: Թեւ ըսեալ ուղիղ ըլլան միայն Պր. Նեմովքին համար: Այս անգամ այսպիսի:

Կ. Պոլիս, Դեկտեմբեր 1901:

ԹԱԹՈՂԱՒ ԱՄԵՐԱՆԱԾԻ



ԻՐԱՆԻԼՈՐԵՆԻՈՅ ԸՉԳՐՈՆԵՑ ՓՆՓՈՒՐ

Բողոքապետ, 12 Նոյեմբեր 1901:

Հիմակ, որ Հունգարիոյ մէջ, տեղութեան աւագատնոց բացուեցաւ — “Հայ Եւրոպայի” Veridicus (ճշմարտախոս) կեղծ անունի տակ պահուող քրէն տետրակ մը հրատարակուեցաւ — անտարակոյս ան գիտմամբ, որ նոր բացուած պատգամաւորաց ժողովին անգամնելուն մտադրութիւնն այս խնդրին վրայ ուղղէ: — Տետրակը՝ շատ խորունկ մտնելով, կը խօսի հայ ծիսին ազգայնութեան կողմանը վրայ — եւ հետեւութիւնն առ այն կը լսագի, որ հայ եպիսկոպոսութիւնը նորէն կանգնուի Գրանսիլուանիոյ մէջ: —

Ժամանակէ ժամանակ ձայներ ելան, որոնք հայ ազգին առ փափաքը կը յայտնէին: Աս բանն երկու գարն ի վեր կը տեսէ: — Աս յամառ սովորութիւնը, աս՝ նպատակին հասնելու պիտի հետեւողութիւնը (consequence), աս՝

երբեք չլողանալու եւ միշտ նորագուող ջանքը, պէտք է, որ ստուգիւ պատճառ տայ մտածելու անոնց, որոնք կողման են աս խնդրին վրայ որոշուած ընելու — Նկատմամբ, Հայոց երկու հարիւր տարիէ ի վեր, գիտաւոր աստղի մը պէս երեւան իլլող փափաքին իրականութեանը մէկուն զործակից ըլլալու: — Հարիւրութեանը յետոյ, չէ թէ սերնդի մը գաղափարը՝ ցանկութիւնն է հայ եպիսկոպոսութեան վերականգնումը, հապա սերունդներու: — որ շարունակեալ մեծմանց, բազմապատիկ ընդգրկութեանց հակառակ ալ, չմտնեցաւ մէկ կամ մէկ սերունդէն հոգւոյն մէջ — հապա նորագեցաւ, գալարացաւ: — Մեծմանն, ընդգրկութեանն ու հակառակութեանն իրեն թէ նոր սնունդ առաւ — ինչպէս որ ծանն կը կանանչայ՝ երբ գարնանային կեանք սուղ շունչն իրեն կը գպի: — Ասկէ ան կը հետեւի, թէ պէտք է որ, այս փափաքն, այս սնունդն արդարութեան, ճշմարտութեան վրայ հիմնուած ըլլայ:

Եթէ արդարութիւն է ազգայնոց ուղածն, ան ասեմ իրաւունք ալ ունին: Որովհետեւ իրաւունք անեցող տերութեան մը մէջ, արդարութիւնը՝ կենթարկութեան իրաւունքը: — Հայերը չեն խնդրեր արածութիւն իրենց համար, եւ ոչ ալ արդարաւորութիւն: հապա միայն ես կը խնդրեն զայն, ինչ որ արդեն ունենին:

Գուցէ սխալ մըն էր իրենց կողմանէ, որ 1715ին եւստի Եւրոպայի ազգութեան եպիսկոպոսն ետեւ չկրցան Կիւսիսի մէջ միաբանելու: ուր ժողոված էին եպիսկոպոս մ’ընտրելու — եւ այսպէս Կարողութեան Զ. Եւրոպայի կերպով, կամ միշտ որ եպիսկոպոսին անձին նկատմամբ միաբանին՝ Գրանսիլուանիոյ լատինական եպիսկոպոսին իրաւասութեանը տակ գրաւ զերեքը:

Կարելի է, սխալ մըն էր իրենց կողմանէ ան ալ, որ ետքէն՝ եպիսկոպոս ընտրելու իրաւունքին ետեւէն չինկան աւելի ազգու կերպով Սրբազան Պապին աթոռին առջեւ — հապա ընդունեցան անտէրնութիւնը (interregnum), Բայց ասով ունեցած իրաւունքներէն երբեք չհրաժարեցան:

Միջոցի մը մէջ, տերութիւնն — ինչպէս կ’ըսուի — ուղեց կատարել Հայոց իրաւացի խնդիրը: Ազատութեան պատերազմին յաւերթ պահեան ժամանակամիջոցին եր աս բանն երբ խաչիկ Լուսաւորի, այն ատենի Կերպար Հայաքաղքի ժողովրդագետին ուղեցին տալ եպիսկոպոսական թագը: Բայց ինչ գնով, ինչ պայ-